

Бактыярова Б., Айдарова М.Д., Юсупова М.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН УЛУТТУК ОЮНДАРЫНЫН ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ

Бактыярова Б., Айдарова М.Д., Юсупова М.

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

Baktyiarova B., Aydarova M., Yusupova M.

THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE NATIONAL
GAMES OF THE KYRGYZ PEOPLE

УДК: 36.01.16

Бул макалада көчмөн кыргыз элинин баатырдык мелдештеринин, оюн-зоокторунун эң орчундуусу болгон ат мелдештери жөнүндө баяндалат. Кыргыздар бала чагынан тартып атка минип, азоо тайды үйрөтүп, күлүктү таптап, мелдешке катышып такшалган. Ат чабышта, байгеде күлүктөр эң кеминде 50-60 чакырымга чабылган. Кыргыз элинин эң кызыктуу жана дайыма той-аштарда өткөрүлүүчү мелдеш байге (ат чабыш) болгону белгилүү. Күлүк ат өзүнүн ээсине атак-даңкты алып келген жана жакшы байгеге жеткирген. Ошондуктан күлүктү таптаган саяпкерлердин баркы да өтө жогору бааланган. Кылымдар бою атты таптап байгеге салган саяпкерлердин өзгөчө ыкмалары да калыптанган. Мурунку убакытта гана эмес, азыркы күндөрдө да тоодогу айылдарда жашаган кыргыздар кичинекей бала кезден баштап ат минүүгө үйрөтүлөт да алар тоолуу, таштуу жана бийиктикте жайгашып, кыйын ашууларды ашып өтө алышат. Ошондуктан, кыргыз элинде ар түрдүү ат чабыш оюндары өнүккөн. Мына ушул маселелер бул макаланын өзөгүн түзөт.

Ачкыч сөздөр: Аллюру, мара, күлүк, жорго, нарындап, саяпкер, тай казан, байге, мелдеш, спорт, упай, чакырым, асыл тукум, ат чабыш, кыз куумай, көк бөрү, оодарыш, камчы.

В этой статье рассказывается о конных состязаниях, которые являются наиболее значимыми героическими состязаниями и развлечениями кочевого кыргызского народа. Кыргызцы с детства обучались верховой езде, азуу тай, бегуну, бегуну и соревнованиям. В скачках призовые бегуны пробегают не менее 50-60 километров. Известно, что самым интересным и регулярно проводимым состязанием кыргызского народа является приз (скачки). Скаковая лошадь принесла славу своему владельцу и принесла хороший приз. Вот почему ценность бегунов, которые нажимают на бегуна, также очень высоко ценится. На протяжении веков также формировались особые приемы путешественников, которые награждали лошадь постукиванием. Не только в прошлом, но и в наши дни кыргызов, живущих в горных селах, с раннего детства учат верховой езде, они могут преодолевать трудные перевалы, расположенные в горах, каменистых и возвышенных местах. Поэтому в Кыргызстане развиты различные конноспортивные игры. Именно эти вопросы лежат в основе этой статьи.

Ключевые слова: Аллюру, мара, бегун, жорго, нарындап, путешественник, тайский котел, приз, соревнование, спорт, счет, километр, разведение, скачки, погоня за девушкой, жеребенок, переворот, хлыст.

This article describes equestrian competitions, which are the most significant heroic contests and entertainment of the nomadic Kyrgyz people. Kyrgyz people have been trained in horse riding, azuu tai, running, running and competitions since childhood. In horse racing, prize runners run at least 50-60 kilometers. It is known that the most interesting and regularly held competition of the Kyrgyz people is the prize (horse racing). The racehorse brought fame to its owner and brought a good prize. That's why the value of runners who click on the runner is also very highly appreciated. Over the centuries, special techniques of travelers have also been formed, which rewarded the horse with tapping. Not only in the past, but also today, Kyrgyz people living in mountain villages are taught horse riding from early childhood, they can overcome difficult passes located in mountains, rocky and elevated places. Therefore, various equestrian games are developed in Kyrgyzstan. These are the questions at the heart of this article.

Keywords: Alluru, mara, runner, zhorgo, naryndap, traveler, Thai cauldron, prize, competition, sport, score, kilometer, breeding, horse racing, chasing a girl, foal, coup, whip.

Улуттук оюндар жана спорттук мелдештер кыргыз элинин маданиятында жана салттарында өзгөчө орунду ээлейт. Алар бай маданий мурастын бир бөлүгү гана болбостон, өсүп келе жаткан муундун өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизип, терең тарбиялык потенциалга ээ. Кыргыз элинин улуттук оюндарынын тарбиялык маанисин жана алардын балдардын жана өспүрүмдөрдүн инсандыгын калыптандыруудагы ролун кененирээк карап анализдеп карасак, улуттук нарк катары негизги орунда

турат.

Кыргызстандын улуттук оюндары балдардын ар тараптуу дене тарбиясын өнүктүрүүгө жана ден соолугун чыңдоого өбөлгө түзөт. Бул оюндар маанилүү физикалык көндүмдөрдү жана сапаттарды өрчүтүүгө жардам берген ар кандай иш-аракеттерди камтыйт.

- Чуркоо оюндары (куду, кыз куумай) ылдамдыкты, чыдамкайлыкты арттырып, реакцияны жакшыртат. Чуркоо оюндарына катышуу жүрөк-кан тамыр системасынын иштешин жакшыртууга, дененин туруктуулугун жогорулатууга жана тез чечим кабыл алууну үйрөнүүгө жардам берет.
- Күч жана туруктуулукту талап кылган оюндар (алыш, күрөш, оодарыш) физикалык күчтү, туруктуулукту жана кыймылдын координациясын жакшыртат. Мындай оюндар булчуң системаңызды чыңдоого, шамдагайлыкты өрчүтүүгө жана өз күчүнүздү башкара билүүгө жардам берет.
- Шамдагайлыкка жана реакцияга байланыштуу оюндар (жорго салыш, тогуз коргоол, көк бөрү) реакциянын ыкчамдыгын, кыймылды координациялоону жана ийкемдүүлүктү өнүктүрөт. Бул оюндарга катышуу балансты жакшыртууга, тез чечим кабыл алууга жана командада иштөөгө жардам берет.
- Ат оюндары (кыз куумай, көк бөрү) ат минүү көндүмдөрүн өнүктүрөт, тең салмактуулукту жана кыймылдын координациясын жакшыртат. Ат оюндары ошондой эле кайраттуулукту, чечкиндүүлүктү жана жаныбар үчүн жоопкерчилик сезимин өрчүтүүгө жардам берет [2].

Улуттук оюндарга үзгүлтүксүз катышуу балдарга жана өспүрүмдөргө жакшы фитнеси сактоого, ден соолукту чыңдоого жана физикалык көндүмдөрүн жакшыртууга жардам берет. Бул оюндар күч, ылдамдык, туруктуулук, шамдагайлык жана ийкемдүүлүк менен гармониялуу физикалык өнүгүүгө көмөктөшөт.

Кыргызстандын улуттук оюндары кыргыз элинин тарыхы, маданияты жана каада-салты менен тыгыз байланышта. Алар муундан муунга өтүп келе жаткан бай маданий мурастын бир бөлүгү. Бул оюндарга катышуу балдарды патриоттук сезимге, өз өлкөсү менен сыймыктанууга жана өз элинин каада-салтын урматтоого тарбиялайт.

Көптөгөн улуттук оюндар терең тарыхый тамырларга ээ жана өткөндөгү баатырдык окуялар менен байланышкан. Мисалы, кыз куумай оюну (ат чабыш) Кыргыз аялдары согуштарда күйөөлөрүн коштоп, өзүнүн эрдигин жана ат чабыш өнөрүн көрсөткөн учурду эске салат. Алыш оюну (күрөш) көчмөн элдин каада-салты менен байланыштуу, ал үчүн күрөш өзүн коргоонун жана күч-кубаттын жана эрдиктин маанилүү каражаты болгон.

Улуттук оюндарга катышуу аркылуу балдар өз элинин маданий салттары жана үрп-адаттары менен таанышып, кыргыз элинин тарыхын жана эпосун үйрөнүшөт. Алар өз мурастарын баалоого жана урматтоого, каада-салттарды сактоонун жана өткөрүп берүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүүгө үйрөнүшөт. Бул патриоттук сезимдерди, өз өлкөсү үчүн сыймыктанууну жана анын өнүгүшүнө жана гүлдөп-өнүгүшүнө салым кошууну каалоону тарбиялоого өбөлгө түзөт.

Кыргызстандын көптөгөн улуттук оюндары командалык спорттун түрлөрү болуп саналат, алар катышуучулардын ортосунда өз ара аракеттенүүнү жана кызматташууну талап кылат. Бул оюндар балдарда командада иштөө, бири-бирин колдоо жана жолдошчулукту баалоо сыяктуу маанилүү социалдык көндүмдөрдү өрчүтүүгө жардам берет [5].

Жорго салыш оюну (аркан тартыш) командалык оюндун эң сонун үлгүсү болуп саналат. Катышуучулар биргелешип, өз кыймылдарын координациялап, жеңишке жетүү үчүн биргелешкен аракеттерди жасашы керек. Бул оюн балдарды командада иштөөгө үйрөтөт, лидерликти жана топто чечим кабыл алуу жөндөмүн өрчүтөт [2].

Куду (секирүү) оюну командалык форматта да өткөрүлүшү мүмкүн, анда катышуучулар аралыкка же бийиктикке секирүү боюнча жарышат. Команданын ар бир мүчөсү жолдошторун колдойт жана кубаттайт, ал эми жалпы Жеңиш биргелешкен аракет. Мындай оюндар балдарды өз ара жардамга жана командалык духту өнүктүрүүгө үйрөтөт [2].

Командалык оюндарга катышуу балдарга атаандаштарын сыйлоого, жеңиштерге жана жеңилүүлөргө калыс мамиле кылууга жана команданын ар бир мүчөсүнүн салымын баалоого жардам берет. Бул оюндар социалдык көндүмдөрдү өрчүтүүгө, бири-бирин угууга жана чыр-чатактарды чечүүгө жана компромисстерди табууга жардам берет.

Кыргызстандын улуттук оюндары балдарда күчтүү мүнөздүн калыптанышына жана эрктүү сапаттардын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Алар физикалык жана психологиялык сыноолорго туш болушат, алар кыйынчылыктарды жеңүүгө жана туруктуулукту көрсөтүүгө, өзүн-өзү тарбиялоону жана

жоопкерчиликти өрчүтүүгө жардам берет.

Алыш (күрөш) жана атырау (ат чабыш) сыяктуу физикалык күч жана туруктуулук менен байланышкан оюндар катышуучулардан эрктүүлүктү жана туруктуулукту талап кылат. Балдар кыйынчылыктарга туш болгондо багынбоого, коркуу сезимин жана алсыз жактарын жеңүүгө жана өз жөндөмүнө болгон ишенимди өрчүтүүгө үйрөнүшөт. Бул оюндар чечкиндүүлүк жана кайраттуулук сыяктуу сапаттарды өрчүтөт.

Куду (секирүү) жана кыз куумай (ат жарышы) сыяктуу шамдагайлыкты жана реакцияны талап кылган оюндар балдардын кайраттуулугун жана чечкиндүүлүгүн арттырат. Алар тез чечим кабыл алууга, күтүлбөгөн жагдайларда иш-аракет кылууга жана тоскоолдуктарды жеңүүгө үйрөтүшөт. Мындай оюндар ийкемдүү ой жүгүртүүнү, импровизация жөндөмүн жана өзгөрүүлөргө тез көнүү жөндөмүн өрчүтөт.

Улуттук оюндарга катышуу балдарга берилгендик, туруктуулук, жоопкерчилик жана тартип сыяктуу сапаттарды өрчүтүүгө жардам берет. Алар жеңилүү жана ийгиликсиздик менен күрөшүүгө, багынбоого жана алдыга умтулууну үйрөнүшөт. Бул оюндар жашоодогу кыйынчылыктарды жеңүүгө жана максаттарга жетүүгө даяр болгон күчтүү жана максаттуу мүнөздү калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Кыргызстандын улуттук оюндарынын тарыхы тереңде, ал байыркы доорлорго тиешелүү. Алар көчмөн жашоо шартында пайда болгон жана кыргыз элинин тарыхын, маданиятын жана каада-салтын чагылдырат. Ар бир оюн белгилүү бир мааниге ээ, маанилүү баалуулуктарды жана көндүмдөрдү муундан муунга өткөрүп берет.

Алыш (күрөш) - бул оюн көчмөндөрдүн салты менен байланыштуу, ал үчүн күрөш өзүн-өзү коргоонун жана күч-кубаттын жана эрдиктин маанилүү каражаты болгон. Ал катышуучуларды физикалык күч, туруктуулук жана кайраттуулук менен тарбиялайт [2].

Кыз куумай (ат чабыш) — Кыргыз элинин баатырдык салттарын эске салган оюн. Ал катышуучулардан шамдагайлыкты, ылдамдыкты жана атты башкара билүүнү талап кылат, ошондой эле кайраттуулукту жана чечкиндүүлүктү тарбиялайт [2].

Оодарыш (таш көтөрүү) - Кыргыз эркектеринин күчүн жана туруктуулугун арттырган оюн. Ал боз үйлөрдү жана башка курулуштарды курууда таштарды көтөрүү жана ташуу салты менен байланыштуу.

Ат майданы (ат чабыш) — көчмөндөрдүн күнүмдүк турмушунда зарыл болгон ат чабыш көндүмдөрүн чагылдырган оюн. Ал катышуучулардын шамдагайлыгын, туруктуулугун жана атты башкаруу жөндөмүн өнүктүрөт.

Жорго салыш (аркан тартыш) — бирдиктүү аракетти жана координацияны талап кылган командалык оюн. Ал кызматташтык, өз ара жардамдашуу жана биримдик рухун тарбиялайт [2].

Кыргызстандын ушул жана башка көптөгөн улуттук оюндары элдин маданиятын жана салттарын Жандуу алып жүрүүчү болуп саналат. Алар көчмөн турмушта жашоо жана гүлдөп-өсүү үчүн зарыл болгон билимдерди жана көндүмдөрдү беришет, ошондой эле маанилүү моралдык жана этикалык баалуулуктарды тарбиялашат.

Маданий мурастарды сактоо процессине жаш муундарды тартуу бүгүнкү күндөгү актуалдуу маселе. Кыргызстандын улуттук оюндары балдарга жана өспүрүмдөргө, ата-бабаларынын маданий мурастарын жакшыраак түшүнүүгө жана баалоого жардам берүү менен өз элинин каада-салттарын сүйүүгө жана урматтоого тарбиялайт.

Жаштар арасында улуттук оюндарды жайылтуу максатында ар кандай иш-чаралар, фестивалдар жана конкурстар өткөрүү зарыл:

- Улуттук оюндар боюнча мектеп жана студенттик мелдештер окуучуларды активдүү катышууга жана өз элинин каада-салттары менен таанышууга мүмкүнчүлүк түзөт.
- Улуттук оюндарга арналган фестивалдардын жана майрамдардын өлкөнүн ар кайсы аймактарында өткөрүлгөнү, алар өлкөнүн бардык аймактарынан келген катышуучуларды жана көрүүчүлөрдү өзүнө тартып, элге кыргыз элинин каада-салттары жана маданияты менен тааныштырат.
- Улуттук оюндарга арналган конкурстар жана көргөзмөлөр салттуу кийимдерди, аспаптарды жана оюндарга байланыштуу башка буюмдарды таанытуу, жайылтуу максатында өткөрүлөт. Бул адамдарга Кыргыз элинин маданий мурастары менен жакындан таанышууга мүмкүнчүлүк берет.
- Мектептерде жана университеттерде билим берүү программалары жана сабактары улуттук оюндардын тарыхын жана маанисин, алардын элдин маданий турмушундагы ролун изилдөөгө багытталган.
- Улуттук оюндарды жайылтууда басылмалар жана ММКлар чоң роль ойнойт. Макалалар, китептер жана даректүү тасмалар кыргыз элинин каада-салты жана маданияты менен

тааныштырып, улуттук оюндарга болгон кызыгууну жана сый-урматты ойготот.

Жаштар арасында улуттук оюндарды жайылтуу алардын дене-бой жана руханий күчүн өнүктүрүүгө, мекенчилдик сезимдерин жана өз өлкөсү үчүн сыймыктанууну тарбиялоого өбөлгө түзөт. Жаш муун кыргыз элинин иденттүүлүгүн сактоодогу маанисин түшүнүү менен ата-бабаларынын салттарын баалоону жана урматтоону үйрөнөт.

Кыргызстандын улуттук оюндары өлкө ичинде гана эмес, чет өлкөлөрдө да көңүл бурат. Алар эл аралык уюмдардын жана изилдөөчүлөрдүн кызыгуусунун жана изилдөөсүнүн объектиси болуп, аларды эл аралык деңгээлде жайылтууга жардам берет.

ЮНЕСКО материалдык эмес маданий мурастарды сактоодо улуттук оюндардын маанилүүлүгүн тааныйт жана аларды сактоого жана жайылтууга үндөйт.

Улуттук оюндар боюнча эл аралык фестивалдар жана мелдештер ар кайсы өлкөлөрдүн командаларынын катышуусунда өткөрүлөт. Бул иш-чаралар маданий алмашууну, өз ара окууну жана эл аралык байланыштарды бекемдейт [1].

Улуттук оюндарды сактоо жана жайылтуу жаатында башка өлкөлөр менен кызматташуу тажрыйба жана билим алмашууга, ошондой эле дүйнөлүк коомчулуктун көңүлүн кыргыз элинин маданий мурастарына бурууга мүмкүндүк берет.

Эл аралык таануу жана кызматташтык кыргыз элинин уникалдуу маданиятына жана каада-салттарына көңүл буруу менен Кыргызстандын улуттук оюндарын өлкөнүн чегинен тышкары жайылтууга өбөлгө түзөт. Бул маданий туризмди өнүктүрүүгө жана эл аралык байланыштарды чыңдоого жардам берет.

Кыргыз элинин улуттук оюндары тарбиялык мааниси терең жана өсүп келе жаткан муундун өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизет. Алар дене-бойду өнүктүрүүгө жана ден соолукту чыңдоого, патриоттуулукту жана каада-салтты урматтоого, социалдык жана коммуникативдик көндүмдөрдү өнүктүрүүгө, ошондой эле күчтүү мүнөздү жана эрктүү сапаттарды калыптандырууга көмөктөшөт.

Улуттук оюндарга катышуу балдарга жана өспүрүмдөргө өз элинин маданиятын жана тарыхын жакшыраак түшүнүүгө, турмуштук маанилүү көндүмдөрдү жана сапаттарды өрчүтүүгө, тартиптүү, жоопкерчиликтүү жана максатка умтулган инсан болууга жардам берет. Бул оюндар Кыргызстандын маданий мурасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана келечек муундар үчүн сакталып, кеңири жайылтылышы керек.

Адабияттар:

1. Акиев, Ж.А. Национальные виды спорта Кыргызстана: традиции и современность. Бишкек: КРГУ, 2010.
2. Кыргызская Советская Энциклопедия. Фрунзе: 1982-ж.
3. Сатыбалдиев, Т. Традиционные игры и развлечения кыргызского народа. Бишкек: КРГУ, 2005.
4. Оморов А. Баба салты, тарых изи жана жөрөлгө. – Бишкек, 2013-ж.
5. Орозова Г. Кыргыздардын улуттук маданияты. – Бишкек, 2010.
6. Таштанбекова, А. Национальные игры и спортивные состязания кыргызского народа. Бишкек: КРГУ, 2015.
7. Шаймарданов, У. Традиционные игры народов Центральной Азии. Ташкент: Фан, 1989.